

T. M. U.

Culture and Folk Literature

E-ISSN: 2423-7000

Vol. 8, No. 33

July, August & September 2020

An Analysis of Women's Relationships in the Folk Tales of Kohkiloye-and-Boyer-Ahmad

**Zeynab Mossadeq¹ Ashraf Shibani Aghdam *²
Mohammadali Gozashti³**

Received: 19/01/2020
Accepted: 09/05/2020

* Corresponding Author's E-mail:
a.sheibaniaghdam@iauctb.ac.ir

1. PhD Candidate of Persian Language and Literature, Islamic Azad University, Tehran, Iran.
2. Associate Professor of Persian Language and Literature, Islamic Azad University, Tehran, Iran.
3. Associate Professor of Persian Language and Literature, Islamic Azad University, Tehran, Iran.

Abstract:

The present study examines the women's functions in the Kohkiluyeh-and-Boyer-Ahmad's folk tales. Myths have long played a significant role in the preservation of ancient cultural heritage among all nations and societies, so the legends of the people of Kohkiluyeh and Boyer-Ahmad are not exception. In the structure of these stories, women, like the driving force of the events, have had a significant role in the ups and downs, and protagonist and antagonist characters.

Keywords: Kohkiluyeh-and-Boyer-Ahmad legends; Propp's morphology; women's functions; women's social status.

Research background

In Iran, in addition to books such as *Iranian Tales* by Anjavi Shirazi, *Iranian Folk Tales* by Zekouti, *Mashdi Galin Khanum* by Saten, *Epistemology of Magic Legends* by Khadish, *Iranian Folk Literature* by Mahjoub, etc., other individual research articles have been conducted, such as The morphology of romantic anecdotes, the role of women in the millennial night based on the narrative theory of Mashhadi and Meqdadi's props, the image and position of women in Samak Ayar and Darabnameh by Karami and Hesampour, the morphology of Isfahan's folk tales by Hooman Shakeri Bakhtiari written by Hatampour and Mahmoudi, Image of a woman in Gilan folk tales by

T. M .U.

Culture and Folk Literature

E-ISSN: 2423-7000

Vol. 8, No. 33

July, August & September 2020

Heydari and Ismailzadeh, illustration of women in Persian folk tales by Shasani and a critique on the focus of female heroes in folk tales by Khadish. Needless to say, no books, treatises, or articles on Kohkiluyeh and Boyer-Ahmad's folk tales have been written so far. Myths are divided into two categories in terms of sari and current as living legends and the dead (Daryabandari, 2001, p. 20).

Aims, questions, assumptions

The legends of Kohkiluyeh and Boyer-Ahmad are the most vivid and dynamic legends that are still alive. Given the importance of these stories, the authors tried to figure out the functions of women through raising the following questions:

- What is the role of women in the structure of stories and what role do they play in mobilizing the driving force of the stories?
- Have the positive or negative self-actions of women in the course of the story had profound cultural and social effects?

To answer the above mentioned questions, one hundred and thirty folk tales were recorded, written and studied.

Discussion

Folk tales are an important part of the cultural heritage, so its protection is of great importance. One of the reasons for this value and credibility is the fact that it has been passed down by ordinary people and the lower classes of the society, and that it has remained among a generation that may or may not be alive for a long time. In addition, through these legends, one can become aware of the extent of their dissemination and similarities between each of them, and also of the common events between nations (Ulrich Marzef, 1997, p. 15). Because mythological stories, folklore, and legends are the spiritual heritage of any nation, researchers such as Campbell, Mircea, Strauss, and others have paid special attention to them. Some researchers also believe that myths are diverse phenomena that cannot be explored at once (Propp, 2013, p. 25). However, some other scholars believe that not only much attention has been paid to folklore and popular literature in general, but it is also has been viewed with contempt (Sipak, 2005, p. 12).

T. M .U.

Culture and Folk Literature

E-ISSN : 2423-7000

Vol. 8, No. 33

July, August & September 2020

The villainous character of the story may be a dragon, a demon, a thief, a witch, a zenith, a giant, a leopard, or a demon. Every story begins with an evil or a need and deficiency. Women having an important role in the story, can take control of the course of the story as far as their role-playing allows, determine the direction and even the end of the story. When women have the role of a villain, they try as hard as they can to play the role well, such as the one in *The Legend of the Dal Daughter*, *Gole Nar Duneh Anar* (Hatati), *Shah Maran* (Old Woman), *Demon and Girl* (stepmother), *Yellow Calf* (stepmother), *Parijan* (stepmother), *Ali Mishza* (King's wife), *Kachalak* (stepmother), etc. Whenever they enter the story in the role of a hero, they try to achieve their goal as much as they can such as the one in the legends of *Seven Brothers and One Sister*, *Inevitable Girl*, *Moon TT*, and *Stepmother*.

The character and role-playing of women in the structural analysis is very important from the cultural and social point of view, as the two categories of women are in opposition to each other (in one respect) and overlapping (in other respects). Positive characters include heroes, benefactors, and helpers who are influential in the community, and against them, negative characters such as villains, stepmothers, false heroes, and witches are considered as evil and disliked. Negative personality tends to be positive; in other words, either she does not have the tools to do so, or the society does not accept him because of his behavioral background, social status, ugly appearance, and lack of self-confidence. Therefore, the hero, his position, his social and class status are envied. As a result, she tries to replace him by removing or imitating the hero. In general, these factors lead to evil and personal and social misconduct. The purpose of such stories is to expand the characteristics of the female heroes, including perfectionism, loftiness, self-sacrifice, altruism and self-help, lovemaking, nature, love, hard work, and responsibility. It is patience and perseverance, not evil traits and behaviors, or a false hero which is to be expanded.

Conclusion

In *Kohkiluyeh* and *Boyer-Ahmad's* stories, in general, women play the roles of the mother (44 cases), stepmother (11 cases), wife (69 cases), old woman (17 cases), maid (3 cases) and daughter (58 cases). Their selfishness was

T. M. U.

Culture and Folk Literature

E-ISSN: 2423-7000

Vol. 8, No. 33

July, August & September 2020

observed in seven evil roles (24 cases), hero (17 cases), false hero (4 cases), helper (20 cases), benefactor (8 cases), princess (12 cases) and emissary owner (2 cases), which were evident in the stories under investigation. These roles show the function of women and their place in these myths.

References

- Daryabandari, N. (2001). *Myth of myth: explanation of several theories in legendology and critique of a term* (in Farsi). Tehran: Karnameh.
- Khadish, P. (2012). *The morphology of magical myths* (in Farsi). Tehran: Scientific and Cultural.
- Marzef, U. (2012). *Classification of Iranian stories* (translated into Farsi by Kikavus Jahandari). Tehran: Soroush.
- Propp, V. (2013). *The morphology of fairy tales* (translated into Farsi by Fereydoun Badrahai). Tehran: Toos
- Sipak, Y. (2005). *Iranian folklore literature* (in Farsi). Tehran: Soroush.

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی

تحلیل خویشکاری‌های زنان در داستان‌های عامه کهگیلویه و بویراحمد

زینب مصدق^۱ اشرف شیبانی اقدم^{۲*} محمدعلی گذشتی^۳

(دریافت: ۱۳۹۸/۱۰/۲۹ پذیرش: ۱۳۹۹/۲/۲۰)

چکیده

افسانه‌ها در نگاهداشت میراث فرهنگی کهن از جمله آیین‌ها، آداب و رسوم و سنن همواره جایگاهی ویژه داشته‌اند. مردم کهگیلویه و بویراحمد با انتقال سینه به سینه آن‌ها به نسل‌های آینده، یکی از اقوامی برشمرده می‌شوند که توانسته‌اند در پناه حفظ میراث نیاکان خود، فرهنگی دست‌نخورده به جامعه کنونی عرضه کنند. در این پژوهش با استفاده از ۱۳۰ داستان شفاهی این منطقه - که به روش میدانی ثبت و ضبط شده است - به بررسی چگونگی نقش زنان بر اساس الگوی ریخت‌شناسی پراپ پرداخته می‌شود. زنان در ساختار این داستان‌ها به‌منزله قوه محرکه رخدادها در نقطه‌های فراز و فرود قصه‌ها حضوری فعال و پربسامد دارند. نقش‌های همسر، دختر، مادر، پیرزن، نامادری و کنیز به ترتیب میزان کنش‌هایشان در قالب شخصیت‌های شریر (۲۴ بار)، یاریگر (۲۰ بار)، قهرمان (۱۷ بار)، شاهزاده‌خانم (۱۲ بار)، بخشنده (۸ بار)، قهرمان دروغین (۴ بار) و گسیل‌دارنده (۲ بار) علاوه بر نشان دادن حضور پررنگ زنان در ساختار داستان، عامل اثرگذاری‌های عمیق در درک بایدها و نبایدها محسوب می‌شوند. پیامد کنش‌های زنان به‌منزله عاملان اصلی، علاوه بر نهادینه کردن ارزش‌های عمیق و مثبت فرهنگی و اجتماعی با توجه به رسوایی، تحقیر و مجازات شخصیت‌های شریر و قهرمانان دروغین در

۱. دانشجوی دکتری گروه زبان و ادبیات فارسی، واحد تهران مرکزی، دانشگاه آزاد اسلامی، تهران، ایران.

۲. دانشیار گروه زبان و ادبیات فارسی، واحد تهران مرکزی، دانشگاه آزاد اسلامی، تهران، ایران (نویسنده مسئول).

* a.sheibaniaghdam@iauctb.ac.ir

۳. دانشیار گروه زبان و ادبیات فارسی، واحد تهران مرکزی، دانشگاه آزاد اسلامی، تهران، ایران.

پایان، می‌تواند عامل بازدارنده در برابر اعمال غیراخلاقی و ناشایست جامعه باشد. زنان در نقش شریب و قهرمان دروغین در پایان داستان به شدت مجازات شده و حتی در بسیاری موارد جان خود را ازدست داده‌اند. این جریان از جنبه‌های مختلف فرهنگی می‌تواند زمینه عبرت‌گیری و اثرگذاری مثبت در سطح جامعه محسوب شود.

واژه‌های کلیدی: افسانه‌های کهگیلویه و بویراحمد، ریخت‌شناسی پراپ، خویشکاری‌های زنان، جایگاه اجتماعی زنان.

۱. مقدمه

ارزش و اعتبار نگاهداشت آثار و ادبیات عامه به‌ویژه داستان‌های شفاهی بر کسی پوشیده نیست؛ زیرا بخشی مهم از میراث فرهنگی هر کشور به‌شمار می‌روند. این دسته از فرهنگ جوامع و ملل که به‌صورت شفاهی و سینه‌به‌سینه از نسلی به نسل دیگر انتقال یافته، بیشتر در معرض خطر فراموشی و تغییر است. تلاش پژوهشگران حوزه فرهنگ عامه برای حفظ و ثبت صورت خام و اولیه می‌تواند تصویری درست از فضای فرهنگی هر جامعه و طرز فکر گروه‌های مختلف آن ترسیم کند. گاه آنچه تاریخ رسمی به‌عمد یا از سر خطا ثبت نکرده، در ادبیات عامه به‌ویژه داستان‌ها و افسانه‌های شفاهی قابل واکاوی است. بازتاب کیفیت زندگی گذشتگان در افسانه‌ها علاوه بر اهمیتش در شناخت اقوام، در مردم‌شناسی نیز جایگاهی ویژه دارد. با قصه و افسانه‌ها می‌توان از گستردگی و وسعت انتشار و شباهت‌های هر یک از آنها، به مسائل مشترک بین جوامع و ملیت‌ها پی برد (مارزلف، ۱۳۷۶: ۱۵). اینکه ادبیات شفاهی و قصه‌های عامه ارزش تحقیق و مطالعه دقیق‌تری دارند، تردیدی در آن نیست؛ اما اقبال چندانی به این حوزه نمی‌شود. «در فرایند توسعه جامعه بشری می‌توان دوره‌هایی را یافت که ادبیات مردمی به دیده حقارت نگریسته شده است» (سیبک، ۱۳۸۴: ۱۲). افسانه‌ها و داستان‌های عامه از عناصر غیرمکتوب فرهنگ جوامع‌اند. برخی از افسانه‌ها به‌دلیل جاری و ساری بودن بین هر قوم یا قبیله، شناخته‌شدن، اجرای آیین‌ها و باورداشتن به آنها، در گروه افسانه‌های «زنده» جای می‌گیرند و افسانه‌ای که دیگر حقیقت پنداشته نشود و جای خود را به افسانه‌های دیگری بدهد، «مرده» نامیده می‌شود (دریابندری، ۱۳۸۰: ۲۰). بتلهایم (۱۳۸۳: ۵۹) معتقد است قصه‌ها از آیین‌های تشریفاتی ورود به اجتماع یا گذار

از مرحله‌ای به مرحله دیگر سرچشمه گرفته‌اند، در حالی که در قصه این موضوع آشکارا به نمایش درمی‌آید؛ اما از این میان پیروان فروید افسانه را مانند رؤیا، انعکاس گام‌های رؤیایزده می‌دانند. از نظر آن‌ها افسانه رؤیایی محسوب می‌شود که دست‌به‌دست شده و عمومیت یافته است (برفر، ۱۳۸۸: ۳۰). اهمیت ساختار قصه‌ها در نظر پراپ تا آنجاست که می‌گوید: «خیلی چیزها وابسته به بررسی شکل و صورت قصه است ...» (۱۳۹۲: ۴۵). با وجود مواد و سازه‌های مختلف در ساختار افسانه‌ها، جایگاه زن در اسطوره‌ها، آیین‌ها و افسانه‌های کهن مردم ایران، زنده و اثرگذار است. زنان قدرتی دارند که پویا و پایان‌ناپذیرست. با این پشتوانه، نگارندگان بر آن شدند تا با اتکا بر ۱۳۰ داستان از داستان‌های شفاهی کهگیلویه و بویراحمد، به بررسی ساختار افسانه‌های این منطقه از نظر کارکردهای زنانه مطابق نظر پراپ پردازند.

۲. بیان مسئله

مطالعه و بررسی داستان‌های اساطیری، فولکلور و افسانه‌ای ملت‌ها که میراث معنوی هر کشوری محسوب می‌شوند، سالیان دراز مورد توجه پژوهشگران ادبیات و هنر، مردم‌شناسان و باستان‌شناسان بوده است. در حیطه انسان‌شناسی و فرهنگ‌شناسی مانند جوزف کمپبل، میرچا الیاده و لوی استروس افراد پیشگام در تئوریزه کردن این مطالعات بوده‌اند. درحقیقت، ادبیات شفاهی هم به فولکلور مربوط است و هم با جامعه‌شناسی و مردم‌شناسی پیوند دارد؛ زیرا ادبیات نانوشته و شفاهی تنها به جامعه‌های ابتدایی و فرهنگ‌ها تعلق ندارد و بین جوامع خاوری و اروپایی مشترک است. این جوامع سنت‌های فرهنگی خود را به شکل شفاهی انتقال می‌دهند و حفظ می‌کنند (الیاده، ۱۳۶۵: ۶۸۵). بررسی و تبیین ادبیات شفاهی و داستان‌های فولکلور استان کهگیلویه و بویراحمد از منظر زبان‌شناختی می‌تواند الگویی ارزنده برای تبیین داستان‌های محلی ارائه دهد. بر این اساس، برای رسیدن به مضمون و محتوای هر داستانی باید نخست، ساختار و مواد تشکیل‌دهنده آن را به خوبی شناخت (پراپ، ۱۳۹۲: ۲۲). افسانه‌ها پدیده‌هایی متنوع محسوب می‌شوند و بدیهی است بررسی آن به یک‌باره با تمام بسط و شمولش ممکن نیست (همان: ۲۵). این پژوهش با هدف تبیین خویشتکاری‌های زنان در

داستان‌های محلی کهگیلویه و بویراحمد در چارچوب مکتب ساختارگرایی بر آن است به این پرسش‌ها پاسخ دهد:

- زنان در ساختار داستان‌ها چه جایگاهی دارند و تا چه میزان در به‌حرکت درآوردن قوه محرکه و نقطه‌های فرازوفرود قصه‌ها نقش دارند؟

- آیا خویشکاری‌های مثبت و منفی زنان در روند داستان آثار عمیق فرهنگی و اجتماعی داشته است؟

برای پاسخ به پرسش‌های مذکور ۱۳۰ داستان محلی در میان راویان کهن‌سال خطه کهگیلویه و بویراحمد گردآوری شد. حاصل ضبط میدانی این افسانه‌ها - که بیش از یک سال ادامه یافت - مبنای کار قرار گرفت. با توجه به آنکه لازمه تحلیل بنیادین، احاطه بر کمیت و کیفیت فرم و محتواست، با تأکید بر ساختار این داستان‌ها از منظر ریخت‌شناسی، نقش زنان، جایگاه و خویشکاری آن‌ها بررسی شد. گفتنی است این مقاله مستخرج از رساله دوره دکتری زینب مصدق با عنوان *ثبت میدانی و تحلیل ساختاری داستان‌های عامیانه کهگیلویه و بویراحمد براساس نظریه پراپ* است.

۳. پیشینه تحقیق

در میان شاخه‌های میراث فرهنگی بشر، قصه‌ها و داستان‌ها به‌ویژه نوع شفاهی و عامه آن، از همه دیرینه‌تر است. همین امر بر اهمیت بررسی و پژوهش این حوزه از ادبیات شفاهی تأکید می‌کند. از زمان‌های بسیار دور تاکنون زبان به تمام پرسش‌هایی که درباره آفرینش و خلقت جهان و انسان به ذهن بشر خطور کرده، پاسخ داده است. زیباترین و اثرگذارترین شیوه به‌کارگیری زبان، افسانه‌پردازی است. به‌کمک افسانه‌پردازی کشف جنبه‌های ابهام‌برانگیز خلقت، صورت تازه‌ای یافت و قدرت تخیل و رؤیاپردازی بشر، پویاتر از گذشته در خدمت خلق داستان‌های جدیدتر و ناب‌تر درآمد. به‌دلیل ارزش و اعتبار بسیار این حوزه، امروزه پرداختن به این امر مهم در جوامع بشری و در میان پژوهشگران جانی تازه یافته است. در ایران، با وجود آنکه کمی دیرتر به این مهم پرداخته شد، کتاب‌ها، رسالات و مقالاتی هرچند محدود، تدوین و تألیف شد. در این

راه، می‌توان به آثاری ارزشمند از نویسندگان متعدد اشاره کرد؛ از جمله *قصه‌های ایرانی* اثر ابوالقاسم انجوی شیرازی که مجموعه گنجینه فرهنگ ایرانی شامل پنج مجلد است و جلد یک تا چهار آن مشتمل بر *قصه‌های ایرانی* است. این کتاب حاوی بکرترین داستان‌های عامه ایرانی است که در دهه‌های ۱۳۴۰ و ۱۳۵۰ گردآوری شده است. *قصه‌های عامیانه ایرانی* اثر ذکاوتی قراگزلو مربوط به تاریخ و نقد ادبیات عامه ایرانی است. *مشدی گلین‌خانم* اثر پل الول ساتن شامل ۱۱۰ *قصه ناب شفاهی ایرانی* است که نویسنده از زبان زنی به همین نام آن را گردآوری کرده است. مقدمه این کتاب به‌طور دقیق به شرح و توضیح چگونگی آشنا شدن الول ساتن با *مشدی گلین‌خانم* اختصاص دارد. *پگاه خدیش در ریخت‌شناسی افسانه‌های جادویی* مطابق با ریخت‌شناسی *قصه‌های پریان و لادیمیر پراپ* به تحلیل ساختاری صد *قصه عامه ایرانی* پرداخته است. علاوه بر این موارد، می‌توان به نمونه‌های ارزشمند دیگر مانند *ادبیات عامیانه ایرانی* اثر محمدجعفر محجوب، *قصه‌های مردم اثر احمد وکیلان و افسانه‌های دری* اثر روشن رحمانی اشاره کرد.

در میان آثار غیرایرانی می‌توان به برخی از پژوهش‌ها در این حوزه اشاره کرد؛ مانند *طبقه‌بندی قصه‌های ایرانی* اثر اولریش مارزلف، *افسانه‌های ایرانی به روایت امروز و دیروز* اثر شین تاکه هارا که ۱۲۱ افسانه ایرانی را دربر دارد. این افسانه‌ها از بیشتر مناطق ایران به شکل میدانی جمع‌آوری و مکتوب شده است. در مقدمه این کتاب، بحث «*قصه‌شناسی در ژاپن*» و «*تأثیر متقابل قصه‌های ژاپنی و ایرانی*» مشاهده می‌شود. مقالاتی که در این زمینه نوشته شده هم نسبتاً متنوع‌اند؛ مثل «*ریخت‌شناسی حکایت‌های عاشقانه*»، «*نقش مکر زن در هزارویک‌شب بر پایه نظریه روایی پراپ*» اثر مشدی و مقدادی، «*تصویر و جایگاه زن در *سمک عیار* و *داراب‌نامه**» اثر کرمی و حسام‌پور، «*ریخت‌شناسی قصه‌های عامیانه اصفهان*» اثر هومان شاکری، «*ریخت‌شناسی قصه‌های عامیانه بختیاری*» از حاتم‌پور و محمودی، «*تصویر زن در قصه‌های عامیانه گیلان*» تألیف حیدری و اسماعیل‌زاده، «*تصویرسازی زنان در قصه‌های عامیانه فارس*» تألیف شهرزاد شاسنی و «*نقدی بر محوریت قهرمانان زن در داستان‌های عامیانه*» اثر *پگاه خدیش*.

با وجود شباهت‌های احتمالی میان مقاله‌های موجود و نوشته حاضر باید گفت هیچ رساله و مقاله‌ای در ارتباط با داستان‌های عامه کهگیلویه و بویراحمد و مانند پژوهش پیش‌رو نوشته نشده است. از طرفی بیشتر کارها بر افسانه‌هایی متکی است که پیش‌تر جمع‌آوری شده‌اند و چه بسا پشتوانه محکمی در سندیت آن‌ها نبوده است. چنانکه کارهای پیش‌تر ضمن دخل و تصرف در اصل افسانه‌ها و بی‌توجهی به اصل روایت‌ها، بیشتر دستخوش تغییراتی نیز بوده و با نثر ادبی و سلیقه شخصی تدوین شده‌اند. در منبعی که برای نگارش این مقاله از آن بهره برده شده، داستان‌های شفاهی کهگیلویه و بویراحمد با ذکر نام راوی، نشانی (نام روستا و منطقه)، راوی اصلی، شغل راوی و تاریخ ضبط اثر، عکس راویان، شرح تصویرها روی فایل آمده است تا این منابع زنده از بین نرود و بتوان در آینده در حوزه‌های مختلف پژوهشی از آن‌ها بهره برد. در فرایند داده‌برداری با مراجعه به بیش از پنجاه روستا، حدود هشتاد راوی ۱۳۰ داستان را روایت کردند. در این میان، برخی از راویان بیش از دو یا چند داستان روایت کردند. به همین دلیل تعداد روایت‌کنندگان کم‌تر از کل داستان‌های ضبط و ثبت شده است.

۴. مبانی نظری

ولادیمیر پراپ معتقد است تقسیم‌بندی قصه‌ها به‌خصوص قصه‌های پریان، بر اساس موضوع، نتیجه‌ای جز آشفتگی و بی‌نظمی نخواهد داشت و در عمل غیرممکن است. وی با درنظر گرفتن اندیشه‌های وسلوفسکی و ژوزف بدیه - که اولی موتیف را جدا از مضمون دانست و عقیده داشت موتیف ساده‌ترین واحد روایی است و دیگری برای اولین بار کشف کرد در قصه عناصر ثابت و عناصر متغیر وجود دارد و میان آن‌ها روابطی حکم‌فرماست - به نگرشی تازه دست یافت (خدیش، ۱۳۹۱: ۵۱).

دیدگاه پراپ آمیزه‌ای از نظر وسلوفسکی و بدیه است. البته، پراپ از زبان‌شناسی نیز تأثیر پذیرفت. او دسته‌بندی آثار فولکلوریک بر مبنای ویژگی‌های صوری و ظاهری اثر را «ریخت‌شناسی» نامید. اندیشه اساسی در کتاب ریخت‌شناسی قصه‌های پریان آن است که «کثرت بیش از اندازه جزئیات قصه‌های پریان روسی قابل تقلیل به یک طرح واحد است و عناصر این طرح که تعدادشان سی‌ویک تا بیشتر نیست، همیشه یکی

هستند...» (پراپ، ۱۳۹۲: ۹۲). بر این اساس، در داستان، عناصر ثابت و متغیری وجود دارد. هر چند شخصیت‌های قصه‌ها، متنوع و گوناگون‌اند؛ ولی عملکرد آن‌ها از شمار مشخص و معینی تجاوز نمی‌کند (همان: ۵۰). واحد سازنده روایت کارکرد نام دارد؛ یعنی عمل یکی از شخصیت‌های قصه از نظر اهمیتی که در مسیر قصه دارد. قصه به‌طور معمول با آزار و صدمه بر کسی یا با اشتیاق داشتن برای رسیدن به چیزی آغاز می‌شود (همان: ۶۰) و با حرکت قهرمان از خانه و روبه‌رو شدن با بخشنده یا یاریگر و دادن وسیله‌ای جادویی که برای رسیدن به مقصودش او را یاری می‌رساند، بسط می‌یابد و با تغییر شکل در پایان داستان به خوشبختی می‌رسد (همان: ۱۳۱ - ۱۳۲). این خط سیر از نظر او، طرح بسیاری از قصه‌های پریان و افسانه‌هاست که درباره قصه‌های عامه کهگیلویه و بویراحمد نیز تا حدودی صدق می‌کند. چنانکه ذکر شد، مطابق نظر پراپ با وجود شخصیت‌های متغیر، کارکردهای حکایت‌ها پایدار و محدود است؛ به این معنی که در روند هر داستان در مقایسه با چند داستان دیگر، ممکن است چندین قهرمان یا شخصیت ایفای نقش کنند؛ اما همه یا تعداد بیشتری از آنان کارکردها و خویشتکاری‌های مشابهی داشته باشند. انتقادهایی بر تقسیم‌بندی‌های پراپ وارد شده است؛ مثل آن داندس که درباره تعریف کارکردها و اشکال مختلفی که پراپ برای آن‌ها معرفی کرد، دچار تردید شده و بعضی از آن‌ها را عمومی‌تر دانسته و آن‌ها را به چهار جفت یا هشت عدد تقسیم‌بندی کرده است (دلشو، ۱۳۶۶: ۱۷)؛ لیکن ساختار ارائه‌شده در ریخت‌شناسی پراپ هنوز می‌تواند الگویی قابل‌توجه در شناخت و طبقه‌بندی ساخت قصه‌های عامه باشد.

مطابق نظر پراپ هفت شخصیت در حوزه‌ای از خویشتکاری‌ها ایفای نقش می‌کنند که عبارت‌اند از: شریر، بخشنده، یاریگر، شاهزاده خانم، گسیل‌دارنده، قهرمان و قهرمان دروغین. بین این شخصیت‌ها و کارکردهایشان سه نوع رابطه وجود دارد: ۱. یک شخصیت فقط با یک حوزه کنش سروکار دارد. ۲. یک شخصیت در چند حوزه کنش شرکت می‌کند. ۳. یک حوزه کنش میان چند شخصیت مختلف تقسیم می‌شود (خدیش، ۱۳۹۱: ۵۳).

شخصیت قهرمان در ریخت‌شناسی پراپ به دو نوع تقسیم می‌شود: یکی قهرمان قربانی که قصه بر محور حوادثی می‌چرخد که برای او رخ می‌دهد و دومی قهرمان جست‌وجوگر که برای کمک به دیگران، رفع کمبود یا برطرف کردن عامل شرارت در قصه، عمل می‌کند (همان: ۵۳). هر کدام از شخصیت‌ها می‌توانند چند نقش به‌عده بگیرند؛ برای مثال، شخصی می‌تواند هم شریر باشد و هم قهرمان قلابی یا شخصی دیگر می‌تواند هم نامادری باشد و هم شریر. چنین رویدادی «هم‌پوشی» شخصیت‌های داستان محسوب می‌شود. از گذشته تاکنون در جریان داستان‌ها و قصه‌های عامه، زنان نقش‌آفرینی‌های بی‌بدیل داشته‌اند تا جایی که در بسیاری از داستان‌ها، حضور و کنش‌های پررنگ آن‌ها محرک اصلی وقایع داستان و حتی عامل اصلی گره قصه‌ها بوده است. زنان در داستان‌های شفاهی کهگیلویه و بویراحمد، مطابق تقسیم‌بندی شخصیت‌ها در الگوی پراپ، در هفت نوع نقش‌آفرینی کرده‌اند که در ادامه به تفصیل تبیین می‌شود.

۵. بحث و بررسی

داستان‌های عامه به‌طور معمول با آزار، صدمه یا شرارت آغاز می‌شود. از دید پراپ چنانچه در ابتدای قصه شرارتی نباشد، اشتیاق یا احساس نیاز به داشتن چیزی یا کسی، قهرمان را وادار می‌کند که در پی به‌دست آوردن آنچه ندارد حرکت کند. شخصیت شریر قصه ممکن است اژدها، دیو، دزد، ساحره یا زن‌پدر و مانند آن باشد. چنانچه قصه با شرارت شریر آغاز نشود یا شرارتی رخ ندهد، کمبود یا نیاز به داشتن چیزی یا کسی، داستان را به حرکت می‌اندازد.

خویشکاری‌های زنان در تحلیل‌های ساختاری داستان، شخصیت و نقش‌آفرینی‌های آنان از نظر فرهنگی و اجتماعی اهمیت زیادی دارد. در این نقش‌آفرینی‌ها دو دسته از زنان در تقابل هم (از یک نظر) و در هم‌پوشی با هم (از نظر دیگر) قرار می‌گیرند. شخصیت‌های مثبت شامل قهرمان، بخشنده و یاریگر که اثرگذار و مفید و مؤثر بر حال اجتماع هستند و در برابر آن‌ها، شخصیت‌های منفی شریر، نامادری و قهرمان دروغین، منفور و ناپسند به‌شمار می‌آیند. در بیشتر داستان‌ها شخصیت منفی تمایل دارد خود را مثبت جلوه دهد؛ اما یا ابزار آن را در اختیار ندارد یا جامعه به‌دلیل سابقه رفتاری،

موقعیت اجتماعی و حتی وجهه و سیمای ظاهری یا نبودن اعتماد به نفس کافی در آن، پذیرای وی نیست. چنین شخصیت‌هایی می‌توانند در جایگاه شخصیت مثبت داستان باشند؛ اما چون رفتار آنان بر این اساس بنا نهاده شده است، به حال قهرمان، مقام و منزلت، جایگاه اجتماعی و طبقاتی وی (اگر داشته باشد) غبطه می‌خورند. پس تلاش می‌کنند با حذف یا کنار زدن قهرمان، خود را جایگزین وی کنند یا از رفتار و کردار وی تقلید نمایند. همین عوامل در مجموع به شرارت و خویشکاری‌های ناپسند فردی و اجتماعی منجر می‌شود. در ادامه، هفت شخصیت مورد نظر پراپ و خویشکاری‌های آن‌ها بررسی می‌شود.

۵ - ۱. شریر: کارکردهای شریر در چندین سطح کلی دسته‌بندی می‌شود که به اختصار عبارت‌اند از: شریر کسی را می‌کشد یا دستور قتل می‌دهد؛ کسی یا چیزی را می‌زددد؛ به‌زور تقاضای ازدواج با دختری را دارد؛ قهرمان را اذیت می‌کند؛ کسی را طلسم می‌کند؛ قربانی را می‌فریبد یا به دام می‌اندازد؛ کسی را زندانی می‌کند؛ خود را جانشین قهرمان می‌کند؛ خیانت می‌کند؛ می‌خواهد کسی را بخورد؛ کسی را اخراج می‌کند و ...

در افسانه‌های کهگیلویه و بویراحمد، نمونه‌های فراوانی برای نشان دادن شرارت و شخصیت‌هایی که عمل شریرانه انجام داده‌اند، دیده می‌شود. در افسانه «دختر دال» پس از فرود آمدن دختر دال از نشیمن‌گاه دال (کرکس) و نشستن بر بلندای درخت چنار که چشمه‌ای در نزدیکی آن جاری بود و عروسی کردن با پادشاه، کنیز ملکه سابق، دختر دال را به قصد آبتنی به چشمه می‌برد. سپس با فریب دادن او و گره زدن موهای بلند او، خود را در هیئت دختر دال درمی‌آورد و به قصر بازمی‌گردد و به‌منزله همسر شاه مدت‌ها با او زندگی می‌کند. نمونه‌هایی از این قبیل بدین شرح‌اند: «گل نار دونه انار (هستی)، «شاه ماران» (پیرزن)، «دیو و دختر» (نامادری)، «گوساله زرد» (نامادری)، «پریجان» (نامادری)، «علی میش‌زا» (همسر شاه)، «کچلک» (نامادری)، «جوگرو و زلیخا» (پیرزن)، «نامادری» (زن‌پدر)، «تی‌لنگک» (نامادری)، «گدالی و گدولی» (زن‌دایی)، «شاهزاده و کنیز» (همسر شاه)، «هفت برادر و یک خواهر» (زن‌برادر)، «شانه

زرین» (هم‌عروس) و «دختر دال» (کنیز ملکه). شریر نقش‌ها و کارکردهای بسیاری دارد که به صورت مختصر در ادامه می‌آید:

شریر کسی را می‌کشد یا دستور قتل می‌دهد: در افسانه «گوساله زرد» زن خال‌کوب با مکر و فریب به دختر همسایه می‌گوید شرط خال‌کوبی کردن روی بدن تو این است که مادرت را بکشی! دختر مادر خود را می‌کشد. زن خال‌کوب با پدر دختر ازدواج می‌کند. در افسانه «هفت برادر و یک خواهر» زن‌برادرهای فاطمه با فریبکاری قصد دارند خواهرشوهرشان را به کام مرگ بفرستند. هرچند خلاف تلاش آن‌ها در نهایت به خوشبختی می‌رسد.

شریر خیانت می‌کند: در افسانه «شاه ماران» پیرزن همسایه، مهره جادویی را از مادر چوپان می‌دزد که شاه ماران به چوپان داد.

شریر در نقش نامادری بسیار سنگدل است: نامادری به شوهرش شکایت می‌کند. کبک‌هایی که هر روز شکار می‌کند خوراک هفت دخترش می‌شود. پس می‌خواهد مرد او را به جایی دور ببرد و در بیابان بی‌آب و علف رها کند (افسانه «ماه تی تی»).

شریر بسیار حيله‌گر است: کنیز با حيله‌گری، همسر شاه را به انجام دادن کارهای نادرست مانند فریب دادن شاه و ادار می‌کند (افسانه «دختر دال»). در جایی دیگر، شریر در نقش نامادری با مشارکت زن جادوگر به حيله‌گری می‌پردازد و از شوهرش گوشت گوساله زرد می‌خواهد تا خوب شود (افسانه «گوساله زرد»). شاید بتوان گفت حيله‌گری و خیانت زنان از تجربیات و ضمیر ناخودآگاه آنان متأثر بوده است. زنان در جامعه‌ای که جنس دوم و ضعیف دیده می‌شوند گاه به ناچار بنا به تجربه و دلایل عقلانی خاص و برای رسیدن به اهداف خود این شیوه زندگی را انتخاب کرده‌اند. از طرفی جریان متداول چندهمسری به دلیل الزام زنان برای به دنیا آوردن فرزندان پسر، بنا به اقتضای زندگی سخت کوهستانی نیز می‌توانست عاملی دیگر باشد. اگر زنی در به دنیا آوردن فرزند پسر ناتوان بود یا پسران کم‌تری به دنیا می‌آورد، مرد قدرت آن را داشت به هر تعداد که بخواهد زن اختیار کند. دلیل دیگر را باید در مرگ و میر فراوان زنان به دلیل نبود امکانات اولیه زندگی و سرماهای طولانی و زندگی سخت جست‌وجو کرد. بیات تأثیر جنگ را عامل دیگری برای انگیزه‌های شرارت زنان مطرح می‌کند و

می‌گوید: «در برخی دوره‌های تاریخی به دلایل مختلف از جمله جنگ، تعداد دختران و زنان بیشتر از مردان بوده و در نتیجه رقابت میان زنان و نگرانی آنان از نداشتن خواستگار زیاد می‌شده است ...» (۱۳۸۹: ۱۰۱). در هر حال یک زن حتی اگر قهرمان داستان‌هایی هم باشد، در رسیدن به اهداف خود راه‌های سخت بسیاری پیموده باشد و در نهایت به مقصد برسد، ناگزیر باید به زندگی عادی و روزمره و حقیقت تلخ زندگی خود بازگردد.

ویژگی شخصیت‌های مثبت یا منفی زنان داستان را می‌توان به دو دسته ذاتی و اکتسابی تقسیم کرد. به‌طور معمول در همه داستان‌ها، شخصیت شریر و قهرمان دروغین، نامطلوب و ناپسند شمرده شده است. صفات ذاتی این اشخاص آن دسته از ویژگی‌هایی است که شخص در خلق آن هیچ تأثیری نداشته است؛ مانند زشتی و کراهت منظر. برای نمونه، شخصیت‌های منفور در داستان‌هایی مانند «دختر دال»، «گل نار دونه انار»، «فاطمه»، «گوساله زرد» و ... درکل زشت و نازیبا توصیف شده‌اند؛ اما صفات اکتسابی این دسته از اشخاص نیز به تبع ویژگی‌های ذاتی آنان بسیار بد، ناپسند و ناشایست است؛ صفاتی از قبیل جاه‌طلبی، خودخواهی، حسادت، زیاده‌طلبی، شهوت‌رانی و ... .

با توجه به اینکه داستان‌ها از جنبه‌های مهم فرهنگی به‌شمار می‌روند، می‌توانند الگوهای رفتاری خوب و پسندیده را ترویج دهند و از اشاعه رفتارهای زشت و ناپسند در اجتماع جلوگیری کنند. از این رو، داستان‌های عامه کهگیلویه و بویراحمد همیشه با رسوایی، مجازات، شرمندگی، خوارداشت، تحقیر و سرشکستگی شخصیت‌های منفور پایان می‌یابد. در داستان‌هایی از قبیل «نامادری»، «گاو ماهی»، «پریجان»، «شانه زرین»، «شاه ماران»، «گرنار»، «علی میش‌زا»، «ماه‌پری و ماه‌هزار» و بسیاری دیگر از داستان‌ها، زنان در نقش شریر و قهرمان دروغین در پایان داستان به‌شدت مجازات شده و حتی در بسیاری موارد جان خود را ازدست داده‌اند. این جریان به‌نوبه خود می‌تواند از جنبه‌های مختلف فرهنگی پیام‌آوری خوب برای اثرگذاری در سطح جامعه محسوب شود.

۵ - ۲. قهرمان دروغین

یکی از شخصیت‌هایی که با کارکردهای خود تغییری در روند نظام افسانه ایجاد کرده و ممکن است در سیر طبیعی آن اخلاص ایجاد کند، قهرمان دروغین است؛ اما آشکار شدن ادعاهای بی‌پایه و بی‌اساس همواره رسوایی قهرمان دروغین را به دنبال دارد. با توجه به کارکردهای خیانت‌آمیز قهرمان دروغین، در بیشتر نقش‌آفرینی‌های وی با خویشکاری‌های شریر هم‌پوشانی دیده می‌شود. قهرمان دروغین با پنهان کردن شخصیت حقیقی و ظاهری خود برای تغییر موقعیتش از هیچ‌کاری مضایفه نمی‌کند؛ حتی اگر در ازای به‌خطر انداختن جان قهرمان داستان باشد. در افسانه‌های عامه کهگیلویه و بویراحمد به‌خوبی می‌توان ردپای چنین شخصیت‌هایی را مشاهده کرد. در افسانه «گل نار دونه انار» خواهر بزرگ‌تر به محبوبیت و زیبایی خواهر خود و تعلق خاطر شاهزاده به او حسادت می‌ورزد و او را با حيله و نیرنگ می‌فربد. سپس لباس‌های او را به تن می‌کند و به‌منزله همسر شاهزاده و مادر بچه قهرمان اصلی (افسانه «گل نار») ظاهر می‌شود. در داستان «دختر دال»، کنیز وقتی دختر دال را با فریب و نیرنگ پای چشمه می‌برد، موهای او را به درخت گره می‌زند، لباس‌های دختر دال را می‌پوشد، با دستمالی گوشت اضافی‌ای را که از ابتدای تولد بر پیشانی‌اش نقش بسته می‌پوشاند و روانه قصر می‌شود. با تغییر شکل کنیز هیچ‌کس او را نمی‌شناسد و روزها و ماه‌ها به‌جای قهرمان اصلی می‌نشیند و علاوه بر جایگاه همسری قهرمان، نقش مادری را نیز از آن خود می‌کند. در روند روایت‌های مورد بررسی، قهرمان دروغین با پیام‌هایی که در اثر شرارت‌هایش در جریان داستان منتقل می‌شود، خواه‌ناخواه، نظر منفی مخاطب را به‌خود جلب می‌کند. راوی بیشتر چنان از خوبی‌ها و زیبایی‌های قهرمان سخن می‌گوید که مخاطب و شنونده مجذوب وی می‌شود؛ اما شریر از همان لحظه آغازین ورودش به سیر داستان ارتباط خود را با مخاطب ازدست می‌دهد. بنابراین، آرزوی شنونده رسیدن به پایانی است که با مجازات قهرمان دروغین، رسوا شدن و نابودی او همراه باشد. راوی با آگاهی از این جریان بدون تردید به ندای درونی شنونده و مخاطب پاسخ می‌دهد و رسوایی و بدنامی قهرمان دروغین را رقم می‌زند. نمونه‌های

دیگری از حضور این شخصیت بدفرجام در داستان‌های «گل نار دونه انار» و «یک سر اره یک سر تیشه» نیز دیده می‌شود.

۵ - ۳. قهرمان

زمینه پیدایش هر قصه بر حضور قهرمان متکی است و تمام افسانه‌ها حول محور این شخصیت می‌چرخد. عواملی مانند بروز مشکل یا کمبود، احساس نیاز یا حتی پیشگویی، قهرمان را به سفر ترغیب می‌کند. با شروع سفر قهرمان، پیش‌آمدها نیز آغاز می‌شود و درنهایت، در موقعیت پایانی، نیاز، کمبود و عوامل ایجاد شرارت رفع می‌شود. با توجه به آنکه تلاش و کوشش قهرمان اصلی، همه پیش‌آمدها و حرکتهای افسانه در نمونه‌های مورد بررسی به‌سوی یک زن در حرکت است. لذا، محوریت داستان‌ها با زنان است. در هیچ یک از افسانه‌های کهگیلویه و بویراحمد زنان منفعل نیستند. در افسانه‌هایی مانند «هفت برادر و یک خواهر»، «دختر ناچار»، «ماه تی تی»، «نامادری» و افسانه‌هایی از این قبیل، زنان به‌منزله قهرمان اصلی در کانون توجه هستند و در نقش قهرمان، کارهایی را در جهت رسیدن به هدف یا اهداف خود انجام می‌دهند.

از آنجا که عملکرد قهرمان داستان در طول تاریخ در اجتماع، پذیرفته شده، شخصیت‌های منفی داستان نیز دوست دارند به هر قیمتی در جایگاه او قرار بگیرند. یکی از ویژگی‌های ذاتی زنان در نقش قهرمان داستان، زیبایی و منحصربه‌فرد بودن آنهاست که در همه داستان‌ها به‌روشنی بدان اشاره شده؛ اما ویژگی‌های اکتسابی آنان متفاوت است. برای نمونه، صفت بارز قهرمان در داستان‌های «دختر دال»، کمال‌گرایی و بلندنظری؛ «فاطمه»، از خودگذشتگی؛ «پریزاد»، دیگرخواهی و عشق‌ورزی؛ «گل نار دونه انار»، خودکم‌بینی و مناعت طبع؛ «زلیخا»، عاشق‌پیشگی؛ «دیو و دختر»، مسئولیت‌پذیری؛ «عروس غول»، سخت‌کوشی؛ «دختران ناچار»، صبر و پایداری و نمونه‌های دیگری از این قبیل معرفی شده است. بنابراین، می‌تواند متناسب با بافت جامعه به‌طور مستقیم یا غیرمستقیم تأثیرات فرهنگی بسیاری به‌جا بگذارد.

در افسانه «هفت برادر و یک خواهر»، فاطمه برای پیدا کردن هفت برادر داروندارش را رها می‌کند و برای رسیدن به آرزوی خود که دیدن آنهاست، از دادن تکه‌ای از

گوشت بدن خود به کلاغ نیز دریغ نمی‌ورزد و این مسئله به‌نوبه خود اوج از خودگذشتگی و القای این ویژگی عالی انسانی را به مخاطب به‌طور خاص و به اجتماع به‌طور عام القا می‌کند. در افسانه‌های «دختر دال»، «گل نار دونه انار»، «گوساله زرد»، «شاه‌پری ماه‌پری»، «گاو ماهی»، «دختر ناچار»، «جان‌سوز»، «آزمایش خواهر»، «ماه تی‌تی»، «آلازنگی و مرد زارع» و «ارزش نمک و گُر نار»، زنان قهرمان از نوع قهرمان قربانی توصیف می‌شوند. زیرا، بنا به نظر پراپ، اگر دختر جوانی دزدیده شد و قهرمان به جست‌وجوی او پرداخت، در این صورت قهرمان قصه کسی است که به جست‌وجو پرداخته، نه آن کسی که ربوده شده است. درمقابل، اگر دختر یا پسر جوانی ربوده شود یا از خانه بیرون رانده شود و رشته داستان به سرنوشت او وابسته باشد، نه به آنان که باقی مانده‌اند، در این صورت، قهرمان قصه همان دختر یا پسر ربوده‌شده یا رانده‌شده است (پراپ، ۱۳۹۲: ۸۰). در این نوع داستان‌ها که تعدادشان در موارد بررسی‌شده داستان‌های کهگیلویه و بویراحمد کم نیست و شماری از آن‌ها نیز پیش از این ذکر شد، قهرمان جست‌وجوگر وجود ندارد، به‌ویژه وقتی قهرمان «زن» یا درکل جنس مؤنث باشد.

۵ - ۴. بخشنده

در افسانه «گاو ماهی» وقتی دختر مادرمرده از شدت ناراحتی به‌دلیل بدرفتاری نامادری و بلای بدی که به سر او آورده بود (خوراندن معجونی از تمام حشرات و جانوران، بالا آمدن شکم دختر و احساس بارداری) کنار رورخانه می‌رود تا گریه کند و از خدا یاری بخواهد، گربه ماهی بزرگی سر از آب بیرون می‌آورد و با او سخن می‌گوید. پس از آن، شکم او را از آنچه نامادری در آن ریخته است، خالی می‌کند و به‌جای آن مقدار زیادی زر و زیور و جواهرات می‌ریزد و شکمش را می‌دوزد و می‌گوید: برو دنبال سرنوشتت. افسانه‌های «شاه ماران» (مار مادر در نقش بخشنده)، «شیرزا پهلوان» (زنی زیبارو در چاه در نقش بخشنده)، «جوگرو و زلیخا» (شاهزاده‌خانم در نقش بخشنده)، «شانه زرین» (زنان زیبارو و پری‌سار در نقش بخشنده)، «دختر دال» (دختر دال در نقش بخشنده)،

«گره‌ماهی» (دختر مادرمرده در نقش بخشنده)، «پریجان» (دختر بیچه در نقش بخشنده)، «گل نار دونه انار» (شاهزاده خانم، و خواهر داماد در نقش بخشنده) نیز قابل توجه‌اند. با توجه به نظر پراپ (۱۳۹۲: ۸۵) تدارک‌بیننده نیز بخشنده محسوب می‌شود. این فرد ممکن است با پند و اندرز یا نصیحت و راهنمایی، قهرمان را در مسیر رسیدن به هدف یا اهدافش یاری رساند. مطابق نظریه پراپ، قهرمان به‌طور اتفاقی یا از روی تصادف با این شخصیت روبه‌رو می‌شود و بخشنده یا یاریگر شیئی جادویی به او می‌دهد یا پرسشی را به او پاسخ می‌دهد. در بسیاری از افسانه‌های کهگیلویه و بویراحمد، ممکن است بدون حادث شدن این موارد، بخشنده عامل جادویی را به قهرمان بدهد. در افسانه «شیرزا پهلوان» بخشنده دختری زیبارو است که در چاهی که شیرزا پهلوان در آن افتاده، به‌طور ناگهانی بر او ظاهر می‌شود و پس از گفت‌وگویی کوتاه، انگشتری خود را به او می‌دهد.

۵-۵. یاریگر

در افسانه «شانه زرین» وقتی زن فقیر دختری به دنیا می‌آورد، سه زن زیبارو هدیه‌هایی به او می‌دهند. یکی از آن هدیه‌ها شانه‌ای است که وقتی دختر به موهایش می‌کشد، زر و سیم از تارهای مویش فرومی‌ریزد. زن فقیر با کمک و یاری آنان می‌تواند خود را از عامل شرارت (عروس) دور کند و از بدبختی نجات یابد. در افسانه‌های «برم الوان» (پیرزن در نقش یاریگر)، «گر نار» (خواهر در نقش یاریگر)، «پریزاد» (پیرزن در نقش یاریگر)، «سیمرغ و تقدیر» (دختر در نقش یاریگر)، «دُم گربه» (دختران آبادی در نقش یاریگر)، «پادشاه و سرنوشت» (همسر در نقش یاریگر)، «خواب خیاط» (شاهزاده در نقش یاریگر)، «شاهزاده و کنیز» (کنیز در نقش یاریگر)، «هفت خواهر و یک برادر» (خواهر در نقش یاریگر)، «ملک محمد پادشاه» (مهر نگار، زرنگار، و زن زیبارو در نقش یاریگر)، «تی‌لنگک» (مادر شاهزاده در نقش یاریگر)، «کاکوسه» (دختر کوچک خانواده در نقش یاریگر)، «شیرزا پهلوان» (زن زیبارو در نقش یاریگر)، «جوگرو و زلیخا» (شاهزاده و کنیز او در نقش یاریگر)، «ماه‌پری و ماه‌زار» (مادر در نقش یاریگر)،

«شانه زرین» (زنانی در نقش یاریگر)، «دختر دال» (پیرزنی از میان کنیزان قصر و دختر دال در نقش یاریگر)، و «گوساله زرد» (خواهر بزرگ‌تر در نقش یاریگر) عمل می‌کنند. چنانکه پیش‌تر ذکر شد بخشنده و یاریگر در بسیاری از افسانه‌ها با هم هم‌پوشانی دارند. به این معنی که بخشنده در نقش یاریگر و یاریگر در نقش بخشنده می‌تواند عمل کند. مثل افسانه «شیرزا پهلوان» که زن زیبارو هم انگشتی خود را به قهرمان می‌دهد، هم او را در چگونه سپری کردن مسیر، راهنمایی و یاری می‌کند.

همان‌طور که زنان در نقش قهرمان، در داستان‌های سنتی کهگیلویه و بویراحمد حضوری فعال داشته‌اند، در نقش یاریگر و بخشنده نیز به‌خوبی ایفای نقش کرده‌اند و جزو شخصیت‌های مطلوب و اثرگذار فرهنگی و اجتماعی به‌شمار می‌روند. صفات و ویژگی‌های ذاتی و اکتسابی آنان دقیقاً مانند صفات و ویژگی‌های قهرمان است. نکته قابل توجه در شناخت شخصیت‌های مختلف داستان‌های مورد بررسی و میزان اثرگذاری فرهنگی اجتماعی آنان بر افراد و جامعه این است که تمام شخصیت‌های مطلوب و مثبت این داستان‌ها و خویشکاری‌های آنان در طولانی‌مدت می‌تواند اثرات عمیق فرهنگی و اجتماعی به‌ویژه بر کودکان و نوجوانان داشته باشد.

۵ - ۶. شاهزاده خانم

از شخصیت‌های مهم و اثرگذار افسانه‌هاست. در بسیاری از موارد، اساس، شکل‌گیری، رخداد و تداوم افسانه‌ها به موجودیت او منوط است. در بسیاری از افسانه‌های کهگیلویه و بویراحمد، شاهزاده خانم‌ها به داستان جهت می‌دهند و شیوه شکل‌گیری و خویشکاری شخصیت‌های دیگر را به‌صورت مستقیم یا غیرمستقیم مشخص می‌کنند. آنجا که شاهزاده خانم‌ها در مسیر ازدواج با قهرمان داستان قرار می‌گیرند، با شرط‌هایی که پادشاهان برای خواستگاران می‌گذارند، روبه‌رو می‌شوند. این الگو در تعدادی از افسانه‌های کهگیلویه و بویراحمد دیده می‌شود. قهرمانان پس از پشت سر گذاشتن هر یک از شرط‌ها، دوباره شرطی جدید پیش روی خود می‌بینند که یکی از دیگری سخت‌تر و حتی کشنده‌تر است («علی میش‌زا» و «ملک‌محمد پادشاه» از این قبیل افسانه‌ها هستند). در افسانه‌های ایرانی، شاهزاده خانم‌ها در انتخاب و گزینش همسر

آینده خود، مختار نبوده‌اند؛ به این معنی که یکی از رسم‌ها و آیین‌هایی که بیشتر در میان پادشاهان و شاهزادگان رایج بوده، مسئله انداختن سیب یا انار بوده است. چندین خواستگار به‌ردیف می‌ایستادند و شاهزاده‌خانم یا شاهزاده‌خانم‌ها نیز در برابر آنان می‌ایستادند. سپس سیب یا اناری در دست می‌گرفتند و به‌سوی خواستگاران پرتاب می‌کردند. سیب یا انار به هر خواستگاری که برخورد می‌کرد، شاهزاده‌خانم به ازدواج با وی ملزم می‌شد؛ مثل آنچه در افسانه «کچلک و علی میش‌زا» به‌روشنی دیده می‌شود. در افسانه‌های دیگر، شاهزاده‌خانم‌ها با کمک هوش و ذکاوت خود، سرنوشت خویشتن را رقم زده‌اند. حتی اگر پادشاه شرط‌ها و آزمون‌هایی برای آنان قرار می‌داد، خود در پیروز شدن قهرمان اصلی نقشی مؤثر و فعال داشته‌اند (افسانه‌های «جوگرو و زلیخا» و «ملک‌محمد پادشاه») در این دو مورد، شاهزاده‌خانم‌ها (زلیخا و زرنگار) به قهرمان اصلی در جهت فهم دقیق شرط‌ها و آزمون‌ها به‌طور پنهانی، خبررسانی کردند و حتی با آنان در خلوت سر و سرّی داشتند. در داستان‌های کهگیلویه و بویراحمد، انتخاب همسر در میان شاهزاده‌خانم‌ها و حتی دختران معمولی به‌طور نسبی و با تناسب خاصی میان اختیار و اجبار در نوسان است.

در افسانه «ملک‌محمد پادشاه»، شاه ۴۱ پسر دارد. کوچک‌ترین آن‌ها ملک‌محمد پادشاه است و البته، از همه داناتر. همه بر یک رأی اتفاق نظر دارند و آن اینکه شاهزاده‌ها با ۴۱ شاهزاده‌خانم ازدواج کنند. در مسیر یافتن پادشاهی که ۴۱ دختر داشته باشد، حوادثی عجیب و غریب اتفاق می‌افتد؛ مانند روبه‌رو شدن با دیوها و اژدها و دیگر موارد که البته، با هوشیاری شاهزاده‌ای به‌نام مهرنگار و ملک‌محمد پادشاه به‌خوبی از سر راه برداشته می‌شود. درنهایت، آنان با ۴۱ شاهزاده که همگی با هم خواهر بودند، نزد پدر بازمی‌گردند. در این افسانه، شخصیت شاهزاده‌خانم در نقش‌هایی مانند خواهر شاهزاده، دختر پادشاه و از این قبیل ایفای نقش کرده است. در بیشتر موارد شاهزاده‌خانم اگر عشق قهرمان را در سر داشته باشد، برای پیروز شدن او و درنهایت عروسی با او از هیچ تلاش و کوششی فروگذار نمی‌کند. در افسانه‌های «دیو و دلبر» (شاهزاده‌خانم، نامزد یزدان قهرمان قصه)، «قره بگ غوره» (شاهزاده‌خانم دختر پادشاه که درنهایت با قهرمان عروسی می‌کند)، «خواب خیاط» (دختر پادشاه که درنهایت با

قهرمان که شغلش خیاطی است، عروسی می‌کند)، «لیونه» (دختر پادشاه در نهایت با مکر و ترفند روباه با لیونه که قهرمان اصلی است ازدواج می‌کند)، «گل نار دونه انار» (شاهزاده‌خانم به‌منزله خواهر کوچک شاهزاده)، «سرو و گل» (هر دو نفر شاهزاده‌خانم که با دو قهرمان اصلی ازدواج کردند)، «شاهزاده و کنیز» (دختر پادشاه که مادرش نقش شریر را ایفا می‌کند)، «جوگرو و زلیخا» (دختر پادشاه که در آخر با جوگرو قهرمان اصلی ازدواج می‌کند)، «ملک محمد پادشاه» (زرنگار در نقش شاهزاده‌خانم)، «شیرزا پهلوان» (دختر پادشاه بدجنس)، «علی میش‌زا» (هفت تا شاهزاده‌خانم) و «کچلک» (شاهزاده‌خانم که با کچلک قهرمان ازدواج می‌کند) نقش دارند.

۵-۷. گسیل دارنده

در افسانه‌های کهگیلویه و بویراحمد، گسیل داشتن قهرمان هم از روی دوستی و هم از روی دشمنی انجام گرفته است. در افسانه «خواب خیاط» شاهزاده‌خانم پس از آشنا شدن با قهرمان قصه، برای اینکه شاه را با توانایی‌های قهرمان که مورد علاقه اوست، آشنا کند، تلاش می‌کند در شرایط مختلف او را برای اجرای نقشه‌های پدر نزد او بفرستد. چنانکه در نبردی که بین شاه و یکی از دشمنان او در خارج از مرزهای ایران شکل می‌گیرد، قهرمان را برای دفع دشمن به‌سوی مرزها گسیل می‌دارد و برای پیروزی راهکارهایی به او توصیه می‌کند. در افسانه «پریجان»، شریر (نامادری) پسر شوهر خود را از روی بدخواهی به‌سوی سرزمینی که دیوها در آن زندگی می‌کنند، می‌فرستد و نامه‌ای به او می‌دهد با این محتوا که به‌محض رسیدنش او را بکشند.

۶. نتیجه

زنان در ۱۳۰ داستان عامه کهگیلویه و بویراحمد نقش‌های گوناگون و کارکردهای متنوع دارند که از این میان، نقش همسری در ۶۹ مورد پربسامدترین آن‌هاست. نقش دختری ۵۸ مورد، نقش مادری ۴۴ مورد، پیرزن هفده مورد، نامادری یازده مورد و نقش کنیز سه مورد است (نک: جدول ۱). زنان در نقش مادری جلوه عشق و زندگی و مایه تداوم نسل‌ها به‌شمار می‌روند. رویدادهای مهم فرهنگی و اجتماعی را رقم زده و با دل‌سوزی

و رأفت، روح جامعه را به پویایی و امید سوق داده‌اند. همچنین، آن‌ها در نقش همسر، در جایگاه همسر پادشاه، همسر افراد معمولی یا رعیت، همسر شاهزاده، همسر چوپان و غیره بوده‌اند.

دختران در افسانه‌های عامه کهگیلویه و بویراحمد در قالب شاهزاده‌خانم‌ها یا دختران معمولی حضور دارند و در هفده مورد نقش قهرمان اصلی داستان را بازی کرده‌اند (نک: جدول ۲). در بیشتر این افسانه‌ها، دختران به دلیل گیر افتادن در شرایط سخت و موقعیت‌های ناهنجار، خود به تنهایی و بدون کمک خواستن از دیگران در جهت رفع و دفع مشکلات پیش رفته‌اند. از آنجا که دختران در راه رسیدن به هدف خود دست از کار نکشیدند و کنش‌های متنوع بسیاری دارند، می‌توانند قهرمان قربانی منظور شوند.

با در نظر داشتن هفت شخصیت مطرح‌شده پراپ، در ۱۳۰ افسانه کهگیلویه و بویراحمد، زنان در قالب شخصیت شریر، با ۲۴ مورد بیشترین نقش را برعهده داشته‌اند. زنان در این نقش از هر اقدام شریرانه و جسورانه برای رسیدن به هدف خود، کوتاهی نکرده‌اند. آنان با حيله‌گری و گستردن دام با روش‌های متفاوت، قصد به دام انداختن قهرمان و به تأخیر انداختن روند طبیعی پیشرفت داستان را داشته‌اند. شخصیت قهرمان در هفده مورد در قالب قهرمانان اصلی / فرعی قربانی به کارهایی بی نظیر دست زده‌اند. آنچه در این افسانه‌ها بیشتر نمود می‌یابد کارهای خارق‌العاده، غیرمعمول و دور از ذهن بسیار آن‌هاست؛ مانند دریافت اشیای جادویی شبیه شانه زرین، مهره مار، سخن گفتن با پرندگان و حیواناتی مانند مورچه، سیمرغ، دیو و شیر. زنان در انجام دادن کارهای خارج از توان انسانی هم برجسته‌اند؛ مانند پاک کردن چندین من انواع حبوبات، در کیسه کردن ابر سیاه، بیرون کشیدن شیشه عمر دیو از میان ران گاو. قابل توجه است در این داستان‌ها زنان قهرمان از نوع جست‌وجوگر حضور ندارند. در چهار مورد حضور قهرمان دروغین به منزله یاریگر به قهرمان کمک می‌کند. شاهزاده‌خانم‌ها در هشت مورد موفق به ازدواج با قهرمان اصلی شده‌اند. زنان در نقش بخشنده (هشت مورد) و یاریگر (بیست مورد) ظاهر شده‌اند. نقش‌های یاریگر و بخشنده در ۲۸ افسانه، با هم هم‌پوشانی داشته‌اند. نکته مهم در این افسانه‌ها اینکه بخشندگی و یاریگری به سنی خاص و

جایگاهی ویژه در میان زنان بستگی ندارد. کم‌ترین نقش با دو مورد به گسیل‌دارنده‌ها اختصاص دارد.

شخصیت‌های داستان و فرجام کار آن‌ها و تأثرات فرهنگی و خویشکاری‌های آنان می‌تواند الگویی قابل‌توجه در درک واقعیت‌های جامعه و گسترش اصول اخلاقی در سطح اجتماع به‌شمار رود. شخصیت‌های داستان و خویشکاری‌های آنان به‌ویژه بر کودکان و نوجوانان در درک راه‌های درست زندگی می‌تواند آثار ژرف بسیاری از نظر فرهنگی و اجتماعی داشته باشد. چنانکه می‌تواند در نهادینه شدن ارزش‌هایی مفید واقع شود؛ مثلاً اگر شریب با وجود داشتن صفات ذاتی نازیبا و کریه، اصول اخلاقی را رعایت می‌کرد، از تکروری و رفتارهای خودخواهانه پرهیز می‌کرد و به ویژگی‌های افراد داستان حرمت می‌گذاشت، می‌توانست در جایگاه قهرمان داستان قرار بگیرد. تأثیر توجه و تأکید به این نکته می‌تواند کارسازتر از آن باشد که فرد در طی زمان خود شخصاً تجربه کند. اثرپذیری از بافت و مضمون چنین داستان‌هایی و اثرگذاری بر آن‌ها در جوامعی که اهمیت بیشتری برای ادبیات عامه و داستان‌های شفاهی قائل‌اند، می‌تواند بسیار قابل‌توجه باشد.

جدول ۱: نقش‌های زنان

Table 1: Women's roles

جدول ۲: خویشکاری‌های زنان

Table 2: Women's functions

خویشکاری‌های زنان						
گسیل دارنده	قهرمان دروغین	بخشنده	شاهزاده خاتم	قهرمان	یاربگر	شربیر
۲	۴	۸	۱۲	۱۷	۲۰	۲۴

منابع

- الیاده، میرچا (۱۳۶۵). «ادبیات نانوشتاری: اسطوره، فولکلور، ادبیات عامه». ترجمه مدیا کاشیگر. چیستا. ش ۲۹. صص ۶۸۶ - ۶۹۸.
- بتلهایم، برونو (۱۳۸۳). *افسون افسانه‌ها*. ترجمه اختر شریعت‌زاده. تهران: هرمس.
- برفر، محمد (۱۳۸۸). *آئینه جادویی خیال (پژوهشی در قصه‌های پریان)*. تهران: امیرکبیر.
- بیات، حسین (۱۳۸۹). «محوریت قهرمانان زن در قصه‌های عامیانه». *نقد ادبی*. س ۳. ش ۱۱ و ۱۲. صص ۸۷ - ۱۱۵.
- پراپ، ولادیمیر (۱۳۹۲). *ریخت‌شناسی قصه‌های پریان*. ترجمه فریدون بدره‌ای. تهران: توس.
- چتروز تاجانی، پروانه (۱۳۹۴). *افسانه‌های کهن ایرانی*. تهران: آتریس.
- حاتم‌پور، شبنم و محمودی کوهی، مهرانگیز (۱۳۹۶). «ریخت‌شناسی قصه‌های عامیانه بختیاری». *مطالعات ایلات و عشایر*. س ۷. ش ۲. صص ۱۱۱ - ۱۳۲.
- خدیش، پگاه (۱۳۹۱). *ریخت‌شناسی افسانه‌های جادویی*. تهران: علمی و فرهنگی.
- دریابندری، نجف (۱۳۸۰). *افسانه اسطوره (شرح چند نظریه در افسانه‌شناسی و نقد یک اصطلاح)*. تهران: کارنامه.
- دلشو، م. لوفر (۱۳۶۶). *زبان رمزی قصه‌های پری‌وار*. ترجمه جلال ستاری. تهران: توس.
- ساتن، ل.پ. ال (۱۳۷۴). *قصه‌های مشدی گلین‌خانم؛ ۱۱۰ قصه عامیانه ایرانی*. ویرایش اولریش مارزلف و آذر امیرحسینی. ترجمه احمد وکیلان. تهران: نشر مرکز.

- ستاری، جلال (۱۳۹۰). *سیمای زن در فرهنگ ایران*. تهران: نشر مرکز.
- سپیک، ییری (۱۳۸۴). *ادبیات فولکلور ایران*. تهران: سروش.
- شاه سنی، شهرزاد (۱۳۹۶). «تصویرسازی زنان در قصه‌های عامیانه فارس». *ادبیات کودک*. س ۸، ش ۲. صص ۱۰۳ - ۱۲۰.
- شاکری، هومان (۱۳۹۵). «ریخت‌شناسی قصه‌های عامیانه اصفهان». *دومین همایش بین‌المللی شرق‌شناسی، مطالعات ایرانی و بیدل‌پژوهی*. هند: مؤسسه سفیران فرهنگی مبین.
- شین، تاکه هارا (۱۳۸۱). *افسانه‌های ایرانی به روایت امروز و دیروز*. ترجمه احمد وکیلان. تهران: ثالث.
- قراگزلو ذکاوئی، علی‌رضا (۱۳۸۷). *قصه‌های عامیانه ایرانی*. تهران: سخن.
- کرمی، محمدحسین و سعید حسام‌پور (۱۳۸۴). «تصویر و جایگاه زن در داستان‌های عامیانه سمک عیار و داراب‌نامه». *مجله علوم اجتماعی و انسانی دانشگاه شیراز*. د ۲۲. ش ۱. صص ۱۲۵ - ۱۳۶.
- مارزلف، اولریش (۱۳۹۱). *طبقه‌بندی قصه‌های ایرانی*. ترجمه کیکاووس جهانداری. تهران: سروش.
- محبوب، محمدجعفر (۱۳۸۲). *ادبیات عامیانه ایران: مجموعه مقالات درباره افسانه‌ها و آداب و رسوم مردم ایران*. تهران: چشمه.
- مشهدی، محمدمیر و مقداد گلشنی (۱۳۹۴). «ریخت‌شناسی حکایت‌های عاشقانه: مکر زن در هزارویک‌شب بر پایه نظریه روایی پراپ». *کهن‌نامه ادب فارسی*. س ۶، ش ۳. صص ۹۹ - ۱۲۳.
- ولی‌مراد، فرشته (۱۳۸۱). «تصویر و جایگاه زن در داستان‌های عامیانه غرب». *ادبیات داستانی*. ش ۶۰. صص ۴۳ - ۵۴.

References

- Barfar, M. (2009). *Imaginary magic rite: research in fairy tales* (in Farsi). Tehran: Amir Kabir.
- Bayat, H. (2010). Focusing on female heroes in folk tales. *Literary Criticism*, 13(11-12), 87-115.
- Chatrooz Tajani, P. (2015). *Ancient Iranian myths* (in Farsi). Tehran: Atrisa.
- Dalashu, M. L. (1987). *The cryptic language of fairy tales* (translated into Farsi by Jalal Sattari). Tehran: Toos.
- Daryabandari, N. (2001). *The legend of myth: explanation of several theories in legendology and critique of a term* (in Farsi). Tehran: Karnameh.

- Hatempour, Sh. & Mahmoudi Koochi, M. (2017). The morphology of Bakhtiari folk tales. *Tribal and Nomadic Studies*, 7(2), 111-132.
- Khadish, P. (2012). *The morphology of magical myths* (in Farsi). Tehran: Scientific and Cultural.
- Karami, M. & Hesampour, S. (2005). The image and place of women in the folk tales of Samak Ayyar and Darabnameh. *Journal of Social Sciences and Humanities*, 22(1), 125-136.
- Mahjoub, M. (2003). *Iranian folk literature: A collection of articles on the legends and customs of the Iranian people* (in Farsi). Tehran: Cheshmeh.
- Marzef, Ulrich (2012). *Classification of Iranian stories* (translated into Farsi by Keykavus Jahandari). Tehran: Soroush.
- Mashhadi, M. & Golshani, M. (2015). The epistemology of romance tales: A woman's cunning in a thousand and one nights based on Propp's narrative theory. *Journal of Persian Literature, Institute of Humanities and Cultural Studies*, 6(3), 99-123.
- Mircea, E. (1986). Unwritten literature: myth, folklore, popular literature (translated into Farsi by Eliade Mediya Kashigar), *Chista*, 29, 686-698.
- Propp, V. (2013). *The morphology of fairy tales* (translated into Farsi by Fereydoun Badrahai). Tehran: Toos
- Satin, L. P. (1995). *The stories of Mashdi Galin Khanum: 110 Iranian folk tales* (edited by Marzef, Ulrich & Azar Amir Hosseini and Translated into Farsi by Ahmad Vakilian). Tehran: Markaz Publishing.
- Sattari, J. (2011). *Female appearance in Iranian culture* (in Farsi). Tehran: Markaz Publishing.
- Sipak, Y (2005). *Iranian folklore literature* (in Farsi). Tehran: Soroush.
- Shahsani, Sh. (2017). Illustration of women in Persian folk tales. *Child literature*, 8(2), 103-120.
- Shakeri, H. (2016). *The morphology of Isfahan's folk tales*. Second International Conference on Oriental Studies, Iranian Studies and Bidel Research. Organizer: Mobin Cultural Ambassadors Institute. India.
- Shin, T. (2002). *Iranian legends narrated today and yesterday* (translated into Farsi by Ahmad Vakilian). Tehran: Sales.
- Qaraghozlu Zekavati, A. (2008). *Iranian folk tales* (in Farsi). Tehran: Sokhan.
- Valimorad, F. (2002). The image and place of women in western folk tales. *Fiction*, 60, 43-54.

پروہشگاہ علوم انسانی و مطالعات فرہنگی
پرتال جامع علوم انسانی